

“KUNTUG‘MISH” DOSTONIDAGI OMONIMLAR SEMANTIKASI

Rajabova Gulyora Sanjarovna
Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqimizning eng qadimiy hayotbaxsh ma’naviy qadriyatlaridan biri hisoblangan dostonchilik, o‘zbek xalq baxshilari repertuarida alohida o‘rin tutgan “Kuntug‘mish” dostoni haqida bayon qilinadi. Bundan tashqari, ushbu maqolamizda shakldosh so‘zlar haqida hamda “Kuntug‘mish” dostoni leksikasidagi shakldosh so‘zlarning qo‘llanishi va ma’nolari haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: omonimlar, leksik-stilistik, baxshichilik, leksik tahlil

THE SEMANTICS OF HOMONYMS IN THE EPIC “KUNTUG‘MISH”

Rajabova Gulyora Sanjarovna
Samarkand State University

Abstract: This article discusses epic storytelling, one of the most ancient and life-affirming spiritual values of the Uzbek people, with particular emphasis on the epic *Kuntug‘mish*, which occupies a special place in the repertoire of Uzbek folk bards. In addition, the article examines homonymous words, as well as their usage and meanings in the lexicon of the epic *Kuntug‘mish*.

Keywords: homonyms, lexical-stylistic, bardic tradition, lexical analysis

O‘zbek xalq og‘zaki badiiy ijodining janrlar tarkibi g‘oyat rang-barang bo‘lib, ana shu muhtasham badiiy qadriyatlar tizimida dostonlar juda muhim o‘rin tutadi. Xalqimizning qadimiy tarixi, milliy o‘ziga xosligi, orzu-istaklarini betakror tarzda ifoda etgan dostonlar o‘zining jonli ijro holatini bugungi kunga qadar saqlab kelayotganligi ham nomoddiy madaniy merosining bu na’munalari ma’naviy hayotimizda muhim rol egallaganligidan dalolat beradi. Bugungi kunda mamlakatimizda xalqimizning folklor an‘analarini rivojlantirish, jumladan, baxshichilik san‘atini saqlab qolish va taraqqiy ettirishga alohida e’tibor berilmoqda. Ayniqsa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari bilan Termiz shahrida baxshi- shoirlarning birinchi xalqaro festivali o‘tkazilganligi, mamlakatimiz rahbarining 2019-yil 14-maydagi IJK-4320-sonli “Baxshichilik san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi”gi qarorlari asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ma’naviy quvvat berib kelgan dostonchilik an‘analarini keng ko‘lamda rivojlantirishning keng imkoniyatlarini ochdi.

Biz bilamizki, omonimlar (omo ... va yun. oputa - nom, ism) - umumiy ma'no unsurlariga ega bo'lmagan, tasavvuriy bog'lanmagan, lekin bir xil yozilib, bir xil aytiladigan so'zlar; ular orasida semantik aloqa bo'lmaydi. Ana shunday so'zlarning tilda mavjud bo'lishi va shunga bog'liq hodisalar omonimiya deyiladi.

Ergash Jumanbulbul o'g'li o'zbek tilining lug'aviy boyliklaridan biri bo'lgan omonimlardan o'zining ijodida mahorat bilan foydalana olgan. Ijodkor bu orqali o'zbek tilining naqadar jozibador, serqirra til ekanligini ko'rsatib berdi. Biz dostonda omonimlarning qo'llanishi hamda ma'nolarini o'rganib chiqdik.

Dostonda omonimlar quyidagi so'z turkumlari doirasida yuzaga kelganligini aniqlandi:

1. *Bir xil so'z turkumi doirasidagi omonimlar: Ot so'z turkumi doirasida yuzaga kelgan omonimlar:*

... Savdo tushd Xolbekaning boshiga ,

Yoqasi ho'l ko'zdan oqqan yoshiga (9.89-bet)

...Menga ishing bo'lmasin, sen savdongni qila ber, - dedi. Mohiboy nima dedi, nima qo'ydi - yasovulboshi bilan chiqishib, tog'asi bilan qo'shilib hovlisiga borib yura berdilar... (9.117-bet)

Doston misralarida qo'llanilgan har ikkala "savdo" so'zlari ham ot so'z turkumiga oid, ulaning birinchisi "g'am-tashvish, mashaqqat va kulfat, mushkul holatlar" ma'nosini bildiradi. Ikkinchi misoldagi savdo so'zi esa "oldi-sotdi, bitim" ma'nolarida qo'llanilgan.

Aslida to'ra No'g'oy eining shag'zodi,

Ostida o'ynaydi chin bedov oti... (9.136-bet)

...To'ra aytdi: "Otim Kuntug'mish,otamning oti Avliyo Qoraxon, otam No'g'oyga podsho, No'g'oy to'rasi bo'laman. Sen kimsan, oting kimdir,yurting qayerda?"... (9.21-bet)

Asar misralarida qo'llanilgan har ikkala "ot" so'zlari ham ot so'z turkumi doirasida omonimlikni hosil qilmoqda, ularning birinchisi "yakka tuyoqlilarga mansub o'txo'r, sutemizuvchi yirik ish-ulov hayvoni"ni , ikkinchi esa "ism, nom"ni bildiradi.

2. *Turli so'z turkumlari o'rtasida yuzaga kelgan leksik omonimlar:*

2.1. *Fe'l va modal so'z turkumlari doirasida yuzaga kelgan leksik omonimlar:*

--E farzand, burungilardan bir so'z bor: "Musofirchilikda yo zar yarar, yo zo'r yarar kuningga",- degan ekan.

... Bor, bolam, Olloh yoring bo'lsin, pirlar madadkoring bo'lsin, sog' borg'aysan, salomat kelg'aysan, omin Ollohu akbar!-deb oq fotiha berdi.

Birinchi misoldagi "bor" so'zi "voqelikda mavjudlik" ma'nosini, ikkinchi misoldagi "bor" so'zi esa "biror joydan ikkinchi joy tomon harakat qilmoq" ma'nosini bildirib kelgan.

2.2. *Ravish va fe'l so'z turkumlari o'rtasidagi omonimlar:*

a) ...To'ra: "Darvozani och!"-deb darvozabon bobo qo'rboshiga qarab bir so'z dedi:... (9.26-bet)

...Shahzoda olti kun och, tashna ketib borayotib edi, Xolbekaoyim tashnalab, lablari gezarib, tanada majoli qolmay qumga yiqildi...(9.64-bet)

Birinchi misoldagi "och" so'zi "ochiq holatga keltirmoq"ni, ikkinchi gapdagi "och" so'zi esa "ovqat tusab qolgan kishi"ni bildirdi.

b)...Anda bir kampir bozorga kech kelib, yarim nimcha ipini qo'liga olib: "Tortmay olsang sotaman", - deb kalavafurushlar bilan janjal qilib o'tirib edi.

... Bu shirin jondan kechinglar,
Kafan to'nini bichinglar,
O'ttiz kosadan ichinglar,
Sharbat, alyor- alyor! (9.126-bet)

Dastlabki misoldagi "kech" so'zi paytni bildirib, "vaqtida bo'lmaslik" ma'nosini, keyingi misoldagi "kech" so'zi esa "bahridan o'tmoq" ma'nosida qo'llangan.

2.4. *Ot va fe'l so'z turkumlari o'rtasidagi omonimlar:*

a) ...Yoz kunlarida yovvoyi mevalarni quritib, bir yerni qazib, qishlik ovqatini berkitib olar edi. (9.66-bet)

...Olim sayyod degan qatag'onlik katta sayyod bir katta to'rni yozib o'tirar edi... (9.104-bet)

"Yoz" so'zi ushbu misollarimizning birinchisida "fasillarimizdan birining nomi"ni, ikkinchisida esa "yoymoq, to'shamoq"ni bildirib kelgan.

b) -Bizga tojikni qo'y, o'zbaki qilib, aytib ber...(2.109-bet)

...Bir pilla cho'chib, uyqudan uyg'onsa, qo'yning bari tumpayib bo'g'izlanib yotibdi...(9.110-bet)

"Qo'y" so'zi ushbu misollarimizning birinchisida buyruq maylida bo'lib "to'xtatmoq, barham bermoq, yigishtirmoq" ma'nosini, ikkinchi misolimizda esa "juft tuyoqli, kavsh qaytaruvchi, sutemizuvchi uy hayvoni" ma'nosini bildirib kelgan.

c) ...Bolalar daryoday toshdi,

Quvib ketiga tushdi, . (9.145-bet)

- Ikki boshiga ikki katta tosh olib kelib bostirib tashlang, ichida dami kelmay o'lib qolsin, - deb dalaga chiqib tuyalariga potirda-putir yukni orta berdilar...(9.87-bet)

"Tosh" so'zi ushbu misollarimizning birinchisida ko'chma ma'noda qo'llanilib "tutaqishmoq", "qizishmoq"ni, ikkinchisida esa "bo'lak-bo'lak holda uchraydigan, suv o'tmaydigan, qattiq, mo'rt tog' jinsi" ma'nosini anglatadi.

Bu misollarimizdan tashqari doston matnida yuz, ich, tush, dam, chin, uch, qo'sh, osh kabi turli so'z turkumlari doirasida omonimlikni hosil qilgan so'zlar ham uchraydi.

"Kuntugmish" dostonining matni shakldoshlik jihatdan tahlil qilinganda, Ergash Jumanbulbul o'g'lining o'z adabiy tiliga bo'lgan munosabati, xalq so'zlashuv tiliga

bo'lgan munosabati, undan qay darajada foydalana olishini aniqlash mumkin bo'ladi. Bu esa xalq baxshisining so'z qo'llashdagi mahoratining boshqalarda uchramaydigan va o'ziga xos jihatlarini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Афзалов М. “Кунтуғмиш” достони ҳақида қисқача маълумот // Ўзбек поэзияси антологияси. – Тошкент, 1948. 56-57-бетлар.
2. Бобоев М. “Кунтуғмиш” достонининг тарихийлиги ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1986. – №3. 28-31-бетлар.
3. Боймуҳамедова К. Вариантлик муаммоси ва “Кунтуғмиш” достони // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – №4. 60-64-бетлар.